

УДК 37(09)(477.83/.86) „XX”

О. М. Царик

РОЛЬ САМООСВІТИ У ФОРМУВАННІ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В ГАЛИЧИНІ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ ХХ СТ.

© Царик О. М., 2017
<http://orcid.org/0000-0003-0169-7009>
<http://doi.org/10.5281/zenodo.579291>

У статті проаналізовано стан самоосвіти, наведено основні тенденції, можливості та засоби для самоосвіти, розкрито роль самоосвіти у формуванні культури мовлення особистості в Галичині міжвоєнного періоду ХХ ст. Зазначено, що в Галичині міжвоєнного періоду ХХ ст. існувала необхідність поширення знань серед населення. З'ясовано, що самоуки ділилися своїми знаннями з іншим, писали статті, виголошували реферати. Досліджено, що на формування культури мовлення особистості у першу чергу впливало читання текстів класиків літератури. Зазначено, що інтелігенція впливала на створення належного кола читання серед простих галицьких міщан і селян, поєднуючи естетичний та практичний принципи, за допомогою читання художньої літератури, науково-популярних та довідкових книг. Шкільні читанки, хрестоматії та видання для дорослих теж були зорієнтовані на підвищення культурного рівня особистості. Зроблено висновки про те, що самоосвіта в Галичині міжвоєнного періоду ХХ ст. відбувалася як діяльність для постійного поповнення знань, як процес засвоєння додаткових знань, як компонент системи освіти, як спосіб формування культури мовлення особистості.

Ключові слова: самоосвіта, читання, писемне мовлення, культура мовлення, засоби, розвиток, культура мовлення.

Царик О. М. Роль самообразования в формировании культуры речи личности в Галиции межвоенного периода XX века.

В статье проанализировано состояние самообразования, изучены основные тенденции, возможности и средства для самообразования, раскрыта роль самообразования в формировании культуры речи личности в Галиции межвоенного периода XX в. Отмечено, что в Галиции межвоенного периода XX в. существовала необходимость распространения знаний среди населения. Выяснено, что самоучки делились своими знаниями с другими, писали статьи, произносили рефераты. Доказано, что на формирование культуры речи личности в первую очередь влияло чтение текстов классиков литературы. Отмечено, что интеллигенция влияла на создание надлежащего круга чтения среди простых мещан и крестьян Галиции, сочетая эстетический и практический принципы, посредством чтения художественной литературы, научно-популярных и справочных книг.

Школьные хрестоматии, хрестоматии и издания для взрослых тоже были ориентированы на повышение культурного уровня личности.

Сделаны выводы о том, что самообразование в Галиции межвоенного периода XX в. происходило как деятельность для постоянного пополнения знаний, как процесс усвоения дополнительных знаний, как компонент системы образования, как способ формирования культуры речи личности.

Ключевые слова: *самообразование, чтение, письменная речь, культура речи, средства. Развитие, культура речи.*

Tsaryk O. M. The role of self-education in the formation of individual speech culture in Galicia in the interwar period of the twentieth century.

In the article was made the analysis of the self-education, were studied the major trends, opportunities and tools for self-education, its role in formation the personality culture of speech in Galicia in the interwar period of the twentieth century. Was indicated there was a need to disseminate knowledge among the population. It was found that reading people shared their knowledge with others, wrote articles, essays and proclaimed what they read. However, to proclaim the essay, the individual had to possess the sound knowledge of the subject, the ability to speak and write. The reading of texts of literature classics in schools primarily influenced the formation of individual speech culture in Galicia. The intellectuals influenced the creation of a proper range of reading culture among ordinary Galician burghers and peasants, combining aesthetic and practical principles through reading fiction and popular science and reference books. The analysis of tools and methods revealed that in the formation of speech culture in Galicia during the interwar period of the twentieth century, self-education played an important role. Was concluded that the self-education in Galicia in the interwar period of the twentieth century proceeded as activities for constant updating of knowledge, as a process of learning additional knowledge, as a component of the education system, as a way of creating a personality speech culture.

Key words: *self-education, reading, writing, speech culture, speech culture development tools.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. На сучасному етапі розвитку суспільства простежується висока конкурентоспроможність особистості на ринку праці, що формує прагнення до неперервної освіти та постійного самовдосконалення. Оскільки людина є своєрідним центром, навколо якого вибудовується освітня система, різноманітні інституції, державна політика [2, с. 91], важливу роль у процесі неперервної освіти відіграє самоосвіта, яка має безпосередній вплив на розвиток культури мовлення особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор. Підготовку учнів до самоосвіти, розвиток їхніх інтелектуальних якостей досліджують педагоги, психологи. Теоретичні аспекти підготовки дитини до самоосвіти знаходимо у працях Я. Коменського, Г. Сковороди, К. Ушинського та ін. Сучасні науковці розглядали загальні проблеми розвитку пізнавальної самостійності учнів (А. Баранников, А. Громцева, В. Козаков, В. Паламарчук, Б. Райський, Н. Сидорчук, М. Скоткін, М. Солдатенко). Робота бібліотек з учнями Західної України висвітлена в працях науковців, які вивчали становлення та розвиток освіти й педагогічної думки на західноукраїнських землях (Г. Білавич, О. Вишневський, А. Вихрущ, Д. Герцюк, Т. Завгородня, Н. Сабей, Б. Савчук, В. Смаль, І. Стражнікова, Б. Ступарик).

Р. Голик у своїй праці «Книжна культура, читання й етносоціальні уявлення галичан кінця ХІХ – початку ХХ ст.» зазначає, що тогочасна шкільна освіта ґрунтувалася на знанні хрестоматійних зразків античного та світового письменства, покликаних формувати ідеальний культурний рівень освіченої людини, а також релігійної літератури, що мала виховувати моральні якості. Автор підкреслює, що міська інтелігенція намагалася вплинути на створення належного кола читання серед простих галицьких міщан і селян, поєднуючи естетичний та практичний принципи за допомогою читання художньої літератури, науково-популярних та довідкових книг. Шкільні читанки, хрестоматії та видання для дорослих теж були зорієнтовані на підвищення культурного рівня читача. В суспільстві були також ідеологічні розбіжності: читальні “Просвіти” радили для читання українську літературу, а читальні Товариства М. Качковського російську. Окрім того, Галичина була ареною боротьби українського і польського патріотизмів, кожна сторона мала свої усвідомлення історії та національної ідентичності. Разом з тим існував ще й розрив між елітарною і масовою лектурою, читанням “брукової” та “легкої” художньої літератури [3, с. 107-108].

У статті «Самоосвітня праця в «Хліборобському вишколі молоді» Г. Білавич розглядає проблематику освіти та самоосвіти, навчання та самонавчання як єдиний цілісний процес, що давав змогу юнакам і дівчатам розвиватися адекватно до своїх можливостей, знаходити необхідні джерела інформації, використовувати їх для задоволення пізнавальних потреб [1, с. 16].

Основні тенденції розвитку самоосвіти учнів у вітчизняній педагогіці проаналізувала Лариса Шапошнікова у дослідженні «Розвиток ідей про самоосвіту школярів в історії вітчизняної педагогіки (кінець XIX – поч. XX ст.)» [5], крім того, у праці йдеться про поступове подолання небажання селян займатися самоосвітою своїх дітей поза межами елементарної народної школи, виокремлення інституційних форм самоосвіти учнів (недільні школи, народні бібліотеки) зі збереженням її позаінституційного та оказіонального рівня, зростання значущості самоосвіти у вітчизняних педагогічних теоріях (Б. Грінченко, Т. Лубенець, С. Миропольський, І. Огієнко), зміцнення взаємозв'язку системи освіти, педагогічної громадськості, засобів масової інформації з метою поширення ідей самоосвіти як у шкільному, так і позашкільному середовищі, посилення етнокультурного компонента самоосвіти учнів як частки загального просвітницького руху за створення національної школи в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. Прогресивні педагоги наголошували на навчанні українською мовою, що позитивно впливало на розвиток пізнавального інтересу учнів, активності й самостійності, які формувалися у контексті прагнення до знань та самоосвіти [5, с. 20].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Актуальність проблеми та відсутність її цілісного дослідження зумовили вибір теми пропонованої статті, **мета** якої полягає у характеристиці стану самоосвіти, аналізі основних тенденцій, визначенні засобів для самоосвіти в Галичині міжвоєнного періоду XX ст., а також ролі самоосвіти у формуванні культури мовлення особистості зазначеного періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку XX ст. формування української інтелігенції відбувалося по-різному. У Галичині зазвичай інтелігентами ставали вихідці з родин духовенства й заможного селянства, у Наддніпрянщині – з козацько-старшинських родів. Для вільних професій достатньо було домашньої чи середньої освіти або навичок та здібностей. Людина могла займатися й самоосвітою, що завало змогу формувати світоглядні цінності, не насаджені загальними тенденціями [4, с. 87].

Здобути знання шляхом самоосвіти було доступно для кожного. Розглянемо детальніше, які засоби пропонувалися для самоосвіти у міжвоєнний період XX ст. Насправді в першій третині XX ст. пропонувалося мало книжок, якими можна було користуватися з метою самоосвіти, ще менше було таких

книг, що були написані спеціально для самоуків, які не закінчили загальної школи, але мали намір вчитися далі. Наявні книги можна було поділити на три групи: 1. Для самоуків I-го етапу. 2. Для більш завансованих та лише частково придатних для самоуків I-го етапу. 3. Такі, що вимагали поважної наукової підготовки.

У міжвоєнний період ХХ ст. існувало три основних форми самоосвіти для дорослих: лекція, спілка інтелектуальної праці та реферат. На лекції важливо було уважно слухати, зрозуміти позицію лектора, проте остерігатися як цілковитого прийняття інформації, так і критичного сприйняття чи повної недовіри лектору. Оскільки після лекцій відбувалися обговорення теми та виголошених фактів, слухачам радили робити нотатки. Для слухачів з доброю пам'яттю це було непотрібно, проте для тих, хто записував важливі факти, радили занотовувати небагато, щоб при письмі не пропустити важливої інформації. Зазначалося, що найважливішим завданням при опрацювання лекції було не занотовування, а пізніше осмислення змісту. Спершу радили слухачеві ясно усвідомити зміст думок лекції, порівняти ці думки із уже відомою інформацією. Далі докласти зусиль, щоб незалежно від тенденцій суспільства, партійної приналежності та релігійних поглядів переконатися у правдивості чи фальшивості поглядів лектора, зважаючи на аргументацію фактів. Проаналізувати, в якій сфері життя дана інформація може бути корисною. Вважалося, що такий спосіб опрацювання лекції корисніший, аніж письмове занотовування. На завершення радили обговорити зміст лекції, поділитися думками із товаришами чи лектором [8, с. 45].

Наступна форма освіти – участь у спілках інтелектуальної праці. Форма роботи у таких спілках вимагала відповідей учасників на тему, до якої вони попередньо готувалися або яка була відома їм на основі життєвого досвіду. Учитель у формі запитань спонукав учасників до активної роботи, щоб отримати відповіді, почути, якими знаннями вони володіють, з метою з'ясування їх значущості. Проте принципово важливим у спілці інтелектуальної праці був процес обміну досвідом. Техніка роботи у спілці інтелектуальної праці сприяла формуванню культури мовлення, оскільки основне завдання учасників полягало у подоланні страху говорити вголос у присутності інших учасників та керівника. Добрим засобом у подоланні цього страху було попереднє читання та мовлення вголос вдома. Спілки інтелектуальної праці не

ставили собі за мету подати учасникам навчальний матеріал, а займалися «духовною гімнастикою», тренуванням мислення, пізнання, дослідження та пояснення.

У міжвоєнний період ХХ ст. у Галичині поряд із книжками, брошурами, журналами, газетами важливими засобами самоосвіти вважалися власне спостереження та самостійне мислення. Як доповнення та розширення власних думок та читання розглядали письмові роботи та розмови-дискусії з колегами. Для самоосвіти учені міжвоєнного періоду ХХ ст. не радили обирати з-поміж засобів, а використовувати усі засоби в такий спосіб, як це дозволяли особисті схильності та час, який можна було використати для самоосвіти [8, с. 24].

При опрацюванні книжки з метою самоосвіти радили таку структуру: написати план книжки, тези, конспект, занотувати власні думки. Розглянемо детальніше рекомендації щодо розумової праці з книжкою після її уважного прочитання [7, с. 102-124].

1. План книжки. Вже підкреслення, позначки та закладки у книжці свідчили про початок опрацювання змісту, проте користуватися такими даними було важко, над ними потрібно було ще детально попрацювати. Спершу потрібно скласти план прочитаної книжки, що вимагав від читача передусім вміння поділити вивчений матеріал на складові частини, деталізувати проблему. Кожну змістову частину назвати відповідно до розглянутої проблематики. План варто записувати на окремому листку паперу, яким далі можна було користуватися при виголошуванні доповіді у колі учасників спілки самоосвіти.

2. Тези. Якщо читачеві важко дається виокремлення та запам'ятовування основних думок книжки, а вони будуть потрібні через певний час чи для самостійної розумової праці, чи для участі в дискусії, потрібно написати тези до кожного пункту плану для логічного зв'язку між частинами. Тези свідчили про вміння аналізувати зміст прочитаного та узагальнювати інформацію. Написання тез позитивно впливало на формування культури писемного мовлення, так як тут важливо звертати увагу на лексичні засоби та стиль мовлення.

3. Конспект чи переказ. Конспектом чи переказом користувалися при опрацюванні особливо важливого твору, який містив багато цінного матеріалу, що потребував детального вивчення та запам'ятовування, або при опрацюванні

відразу кількох книжок. Різниця між тезами та конспектом полягала в тому, що конспект відображає не лише формулювання основних думок книжки, але і містить короткий розвиток тих думок, багатий фактичний матеріал. Написання конспектів окрім тренування чіткості та стислості у формулюванні думки спонукало до аналізу змісту, вибору найважливіших даних, розвивало культуру мовлення, оскільки потребувало зв'язаного викладу. Конспектування допомагало також і у тренуванні пам'яті, позаяк, перечитуючи конспект, необхідно відтворити зміст усієї книжки.

4. Занотовування власних думок. Опрацювання літератури вимагало також і самостійного переосмислення усієї проблеми, або окремих її фрагментів. Власні думки з опрацьованої проблеми потребували ретельного занотовування, оскільки їх далі можна використовувати для розумової та творчої праці [7, с. 121-122].

У книзі Й. Домбровської та Й. Скарзинської «Праця з науковою книжкою, картою, статистичною таблицею, графіком» [6] запропоновано поради щодо роботи з метою самоосвіти: як шукати книжки, темп читання, робота над складними виразами, читання наукових книжок, робота з картою, статистикою, підготовка реферату. У додатках пропонується приклад словника складних виразів та перелік книжок для читання з метою самоосвіти.

Розглянемо детальніше поради авторів щодо самоосвіти з метою розвитку культури мовлення. Для серйозної інтелектуальної роботи використовували передусім наукову книжку, де подаються результати роздумів та досліджень, узагальнюються думки інших вчених. Після уважного прочитання наукової книжки пропонували виконати певну кількість завдань. Занотувати у зошиті чи на листку перелік основних думок прочитаної книжки. Виконати переказ та зробити план прочитаного тексту. Порівняти свій план із змістом, поданим автором. Якщо читаємо іншу книжку на подібну тематику, варто перечитати переказ першої, пригадати собі зміст. Звернути увагу на те, чим відрізняються ці дві книжки. Для формування навичок реферування переказати розділ книги на десятих листках. Далі ту ж інформацію розмістити на п'ятих картках. Наступний етап роботи полягає у розміщенні тієї ж інформації на одній картці. Таку вправу варто часто повторювати, оскільки вона дуже важлива для формування стислості та компактності стилю і відповідності вживання слів. Як приклад такого завдання наведено: зробити реферативний виклад проблеми

«Суспільна праця молоді» на основі трьох книг: 1) Бек Й. Молодь у роботі самоврядування. (Bek J. – «Młodzież w pracy z samorządem»). 2) Белецькі Й. Молодь і реформи в селі. (Bielecki J. – «Młodzież a reformy na wsi»). 3) Гаубольд К. Кооперативні організації молоді. (Haubold K. – «Spółdzielcze organizacje młodzieży») [6, с.47].

У міжвоєнний період ХХ ст. існувала необхідність поширення знань серед населення, особливо у селах, де люди мало читали. Проте життя у селі висувало нові труднощі і вимагало їх вирішення, читаючі люди, самоуки, мимоволі ставали поводитирями, які викликали ширше зацікавлення наукою. Вони були змушені ділитися своїми знаннями з іншими, навіть не володіючи ними досконало, писати статті, виголошувати реферати про те, що прочитали і що найбільше хвилювало та цікавило громаду. Але для виголошування реферату не було достатньо лише доброго бажання, необхідні були ґрунтовні знання предмету, вміння доладно говорити та писати, поверхові знання не були достатніми.

У літературі [6; 7; 8] були запропоновані практичні поради щодо самоосвіти, зокрема як братися до опрацювання реферату. Спершу подавали рекомендації написання реферату, змістом якого була б наукова книжка. Книжку необхідно було прочитати, переосмислити, переказати, причому прочитати треба було набагато уважніше, аніж читають зазвичай, щоб повністю опанувати зміст. Пам'ятаючи про те, що змістом книжки треба поділитися, варто робити закладки на найбільш цікавих місцях. При можливості варто прочитати інші книжки на таку ж тематику, щоб була можливість порівняти. Зміст питання, висвітлений за допомогою різних точок зору кількох авторів, реферується більш зрозуміло та виразно. Після прочитання книжки потрібно обміркувати, які питання передусім варто вибрати до обговорення і представлення слухачам. Можливо, автор порушує актуальну проблему в особливо цікавий спосіб чи вказує на розв'язання певних життєвих питань.

Далі треба приступати до опрацювання реферату. Розпочати потрібно із написання плану, скласти план – означає виокремити основні думки, на яких ґрунтуватиметься зміст реферату. На початку добре дати загальну характеристику книжки, написати, що знаємо про автора, з'ясувати, чому обрана саме ця проблематика. Наступним етапом мав би бути виклад матеріалу. Кожен пункт плану необхідно змістовно розвивати, підкріплюючи фактами,

переконаваннями. Якщо є багато фактів, що підтверджують певну думку, не потрібно перераховувати усіх, оскільки надлишок подібної інформації може «знудити» слухача і послабити враження, а тому варто обирати суттєві переконливі приклади. Особливо промовистим фактом у рефераті є цифри. Наприклад, коли йдеться про освіту, потрібно було провести аналіз кількості неписьменних у своїй країні та, наприклад, в Англії на початку ХХ ст.; при реферуванні економічної тематики, добробуту, найбільш переконливим фактом було споживання певних видів продуктів у порівнюваних державах. Проте при використанні цифр як аргументу, треба бути дуже обережним, цифри найбільше втомлюють слухачів, а тому обирати найважливіші та в невеликій кількості. У підсумку коротко повторюють головні пункти реферату, при можливості, висувають практичні пропозиції.

Реферат не повинен бути сухим та коротким викладом фактичного матеріалу та думок автора. Варто подати і власне бачення проблеми, а також приклади з життя. Виклад думки повинен бути ясным, не перевантаженим подробицями, хоч би вони і були цікавими. Реферат мав бути написаний якомога простішою мовою, без вживання незрозумілих слів для слухацької аудиторії. Іноді добре процитувати автора, але не надто часто, особливо в тому випадку, коли хотіли, щоб за допомогою цитати слухачам запам'яталася думка автора. При цитуванні довшого цікавого уривка твору радили скористатися книжкою, попередньо заклавши необхідну сторінку.

Реферат можна було читати з рукопису або переказувати своїми словами. Проте набагато краще сприймався реферат та викликав позитивне враження у другому випадку, оскільки мовець мимоволі вживав прості звороти, жестикулював, підтримував візуальний контакт зі слухачами і поводився емоційніше. Дивлячись на слухача, мовець відчуває, чи слухачі розуміють і чи сприймають почуте. Але часто написати реферат виявляється набагато простіше, аніж його виголосити, позаяк вимагається досконале володіння предметом, відсутність страху, неспокою.

Е. Вейч (E. Weitsch) у книзі «Техніка інтелектуальної праці» писав, що багато людей стверджують, що не вміють говорити. Початківці авжеж не вміють, але йдеться про те, щоб навчитися говорити шляхом виголошення рефератів. Іноді реферат заучують напам'ять, проте краще написати собі на

окремому листку великими літерами основні думки реферату і говорити своїми словами [6, с. 88].

Наведемо приклад плану реферату «Мета і завдання самоосвіти».

I. Чи добре людині бути без освіти? (1. Таку людину можна легко обдурити. 2. Не вдасться запровадити покращення в господарстві. 3. Не зуміє запобігти хворобі). II. Чому люди хочуть вчитися? (1. Для покращення свого добробуту. 2. Щоб сформувати собі меткий погляд на світ. 3. Для розширення своєї суспільної праці). III. Метою самоосвіти є формування ясного критичного світогляду і дієвого ставлення до явищ життя. Практичний висновок: треба створити бібліотеку для сільської молоді.

Написаний реферат варто відкласти на певний час, щоб «відлежався». Через кілька днів на свіжу голову можна доповнити інформацію, поправити стиль, підкреслити важливу інформацію та приступати до виголошення реферату. Реакція на реферат часто може бути критичною, треба заздалегідь підготуватися до спростування зауважень наявністю фактів, цифр [6, с. 90].

Висновок. Вивчення актуальної педагогічної проблеми розвитку самоосвіти дозволяє зробити висновки про те, що самоосвіта в Галичині міжвоєнного періоду ХХ ст. відбувалася як діяльність для постійного поповнення знань, як процес засвоєння додаткових знань, як компонент системи освіти. Аналіз засобів та методів роботи показав, що в процесі формування культури мовлення галичан міжвоєнного періоду ХХ ст. самоосвіта відігравала важливу роль. Перспективними напрямками подальших досліджень є вивчення проблематики педагогічного керівництва розвитком культури писемного мовлення у вітчизняних школах у першій половині ХХ ст.

Література

1. Білавич Г. Самоосвітня праця в «Хліборобському вишколі молоді» [Електронний ресурс] / Г.Білавич // Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Педагогіка», 2014. – Випуск 29, ч. 2. – С. 14-21. – Режим доступу : http://ddpu.drohobych.net/pedagogics/arhiv/29_ch2_2014/4.pdf.

2. Вихрущ А.В. Якість університетської освіти в умовах глобалізації / А.В. Вихрущ // Якість університетської освіти: актуальні питання теорії та

практики: колективна монографія / за редакцією: В.Я. Брича, А.В. Вихруща. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – С. 87-105.

3. Голик Р. Книжна культура, читання й етносоціальні уявлення галичан кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Роман Голик // Вісник Львівського ун-ту. – Серія книгозн. бібліот. та інф. технол. – 2011. – Вип. 6. – С. 98–108.

4. Кожухар Л. Український інтелігент другої половини ХІХ – початку ХХ століття: крізь призму приватного життя / Любов Кожухар // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Серія “Історія”. – 2013. – Вип. 1 (1). – С. 86-100.

5. Шапошнікова Л. Розвиток ідей про самоосвіту школярів в історії вітчизняної педагогіки (кінець ХІХ – поч. ХХ ст.) /Лариса Шапошнікова/ Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. – Житомир, 2007. – 30 с.

6. Dąbrowska J., Skarzyńska J. Praca z książką naukową, mapą, tablicą statystyczną, wykresem. – Warszawa: Skład główny w instytucie oświaty dorosłych, 1936. – 104 s.

7. Rudniański S. Technologia pracy umysłowej. Biblioteka samokształcenia. Nr.2./ Stefan Rudniański. – Warszawa: Nasza Księgarnia, 1933. – 223 s.

8. Weitsch E. Technika pracy umysłowej. Przewodnik w samokształceniu i oświacie. Wydanie drugie / Edward Weitsch. – Warszawa: Związek młodzieży spółdzielczej, 1930. – 53 s.